

TOELICHTING bij het besluit tot vaststelling van een beschermd stadsgezicht ex artikel 20 van de Monumentenwet te DOKKUM, gemeente Dokkum.

Het beschermde stadsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 031) door een stippellijn omgrensde gebied.

Dokkum, gelegen in het kwartier Oostergo, ongeveer 20 km. noordoostelijk van Leeuwarden, is tot ontwikkeling gekomen aan het kruispunt van een land- en een waterweg, op de plaats waar de landstroom Ee uitmondde in een diepe inham van de Lauwerszee, het z.g. Dokkumer Diep. De verbrede waterpartij, die plaatselijk was ontstaan, vormde een natuurlijke haven, die bij uitstek geschikt was voor een handelsnederzetting; reeds in de 11de eeuw werden in Dokkum munten geslagen.

Voorts verwierf Dokkum sedert de vroege middeleeuwen grote bekendheid door de moord op Bonifacius in 754, waardoor het voor de Christenen een bedevaartsoord werd. Door de oprichting van de Bonifaciusabdij werd Dokkum tot een geestelijk centrum. Ter plaatse van de moord werd een kerk gebouwd, die gestaan zou hebben op dezelfde plaats als de inmiddels gerestaureerde Grote Kerk.

Verdere ontwikkeling van de plaats zette zich voort nadat Dokkum, wellicht in de 13de eeuw, zich juridisch los had gemaakt van de grieterij Dongeradeel; van een stadsbestuur is sprake in het jaar 1298. Uit de 14de eeuw zijn handelsrelaties bekend met Hamburg, Scandinavië en Engeland. In de 14de eeuw en het begin van de 15de eeuw heeft de stad evenwel veel te lijden gehad door de twisten tussen de Schieringers en de Vetkopers. In 1413 werd zij versterkt met een aarden wal; een jaar later werd deze wal echter weer geslecht. Opnieuw liep de stad schade op gedurende de Gelderse en Bourgondische oorlogen van 1515 tot 1523, waarbij de stad verscheidene malen van bezetter wisselde. Het jaar 1572 werd een rampjaar; nog maar nauwelijks de Allerheiligenvloed van 1570 te boven, werd de stad door de Spaanse gouverneur Casper de Robles geplunderd, verbrand en half uitgemoord. In 1580 verwisselde de bezetting wederom, nadat de Graaf van Hohenlo de stad had ingenomen. Vanwege de gunstige ligging ten opzichte van de zee kon Dokkum zich evenwel steeds herstellen van de oorlogsverwoestingen. In 1582 werd een nieuwe versterking aangelegd, bestaande uit een hoge aarden wal met zes dwingers (bastions), waarbuiten een brede diepe gracht. De brede haven in de stad (het Groot Diep), waar vele zeeschepen een ligplaats hadden, kwam hierdoor evenals de oude sluis (de Zijl), die de haven van het binnenwater afsloot, binnen de wal te liggen. In 1654 werd een trekvaart gegraven langs het Stroobos naar Groningen, waardoor de handelsfunctie belangrijk werd versterkt.

Na het tot stand komen van de in 1582 aangelegde versterking vertoonde de plattegrond van de stad een zeshoek, met op de hoekpunten de reeds vermelde dwingers. Een viertal poorten, Aalsemerpoort, Oosterpoort, Woutpoort en de Hanspoort, beheerste de toegang van de landwegen, terwijl door een drietal waterpoorten de waterwegen onder controle stonden. Aan de noordzijde van het Groot- en Kleindiep ligt het grootste en belangrijkste gedeelte van de oude stadskern. De terp waarop de stad is gebouwd is hier duidelijk herkenbaar.

Ofschoon de plaats een zeer oud verleden heeft, spreekt dit in het uiterlijk van de stad minder dan de latere eeuwen van voorspoed. In de 16de en 17de eeuw bloeide Dokkum als belangrijke havenplaats; handel en nijverheid brachten in die periode grote welvaart, die voor een groot deel het aspect van de plaats, zoals dat thans wordt aangetroffen, heeft bepaald. De plattegrond is sedert de aanleg van de 16de eeuwse aarden omwalling niet gewijzigd. Buiten de voor het merendeel verlaagde wallen met de te restaureren dwingers is de singelgracht nog geheel aanwezig. Op de plaats van de verdwenen landpoorten bevinden zich ook nu nog de vier toegangen tot de oude binnenstad.

Het uit een oogpunt van stedschoon belangrijkste gedeelte vormt ongetwijfeld de vroegere hartader van de stad, het Groot Diep, de Zijl en het Klein Diep. Deze brede waterpartij, die de gehele stad in oost-westelijke richting doorsnijdt, is door zijn specifieke ruimtelijke indeling bijzonder karakteristiek. Langs de Vleesmarkt en Grote Zuipmarkt komen verlaagd langs het water nog los- en laadkaden voor. Met de 19de eeuwse Bonte brug, de overkluisde Zijl en de boombegroeiing is de open ruimte op magnifieke wijze ingedeeld. De in breedte sterk variërende langgerekte ruimte wordt ter weerszijden door gevelwanden begrensd, waarvan de rooilijnen evenwijdig aan het gebogen verloop van de beide Diepen zijn gelegen. De aaneengesloten bebouwing bestaat merendeels uit woningen en bedrijfspanden van twee lagen en een kap, onderling in breedte en hoogte verschillend. Ook de gevelbeëindigingen variëren sterk en vertonen een afwisselend beeld van lijst- en topgevels. Vele huizen getuigen hier van Dokkum's bloei-periode, huizen die tezamen met de latere panden uit de 18de en 19de eeuw een aantal waardevolle gevelwanden opleveren.

Ongeveer de helft van het totale aantal in Dokkum beschermde monumenten is gelegen langs de Diepen en het Zijl. Het belangrijkste gebouw hiervan is het stadhuis, ontstaan uit een 16de eeuwse Stins, dat met zijn koepelvormige open klokkentoren door zijn centrale ligging aan de Zijl een dominante plaats inneemt. Langs de Verlengde Diepswal staat voorts nog het tot museum ingerichte Admiraliteitshuis, dat eveneens uit een 16de eeuwse Stins is ontstaan.

Ofschoon het mogelijk is om in detail alle karakteristieke elementen nader te beschrijven, kan worden volstaan met de conclusie dat niet één onderdeel het karakteristieke beeld verstoort. Grote zorgvuldigheid moet worden betracht bij wijzigingen en vernieuwingen, indien deze noodzakelijk zouden blijken. De bestaande parcellering en differentiatie zullen dan ook het uitgangspunt vormen voor de architectonische geleiding. Voorts zal getracht moeten worden de functionele bestemming zoveel mogelijk te handhaven.

Merkwaardigerwijs zijn in de overige straten van Dokkum slechts zelden gevelwanden aanwezig met een gaaf historisch karakter. Toch is een aantal van deze straten, zoals bijvoorbeeld de Vlasstraat, Breedstraat, Koornmarkt, Boterstraat, Herenstraat, Hoge Pol, Nauwstraat en Legeweg van specifieke betekenis voor het aspect van de binnenstad. Verspreid in deze straten en in andere delen van de binnenstad komen beschermde monumenten voor. Van betekenis voor deze gevelwanden is het individuele karakter van de in één rooilijn aaneengesloten bebouwing. Vooral het verschil in parcellering en hoogte (gemiddeld twee lagen en een kap) is hierbij van belang. Bij eventuele vernieuwingen dient er vooral aandacht aan geschonken te worden, dat geen architectonische en functionele schaalvergroting zal optreden. Ook de indeling van het straatvlak is mede bepalend voor het beeld, waarbij vooral ook de

terphelling aan de straten een verrassend beeld ontleent. De boom-begroeiing verdient vooral op de Markt en de Breedstraat enige aanvulling.

De Markt, met de gerestaureerde Grote Kerk, is qua ruimte minder aantrekkelijk. Ondanks een merendeels waardevolle bebouwing, die de ruimte begrenst, zoals de kerk, het vroegere Weeshuis, het Beurshotel en het hofje, is mede door het sterke hoogteverschil, met op het laagste gedeelte de laagste bebouwing, een wat onevenwichtige schaal aanwezig. Het is evenwel mogelijk door het toepassen van een nieuwe indeling van de ruimte, waarbij gebruik gemaakt kan worden van de historische gegevens, een aantrekkelijk geheel te maken.

Een element van grote waarde binnen de veste vormt de Klooster- en Westersingel met de Wortelhaven, welke vóór de aanleg van de thans bestaande bolwerken, de middeleeuwse omgrachting van de stad vormde; de Oostersingel werd met de grond van het afgegraven Ooster Bolwerk gedempt. De Kloostersingel is bijzonder schilderachtig, waarbij de eenvoud van de begrenzende bebouwing en de fraaie boombegroeiing het aspect versterken. Gewezen wordt op de lage woningen aan het oosteinde van de Oranjesingel, waar de enig overgebleven overtuinen zijn gelegen, die nog in Dokkum worden aangetroffen. Voorts vormt de leerlooierij met zijn gebouwen een bijzonder element langs deze gracht.

Ofschoon een aantal straten qua bebouwing van minder belang moet worden geacht, vormt de gehele stad binnen de singels een boeiend stedenbouwkundig geheel van telkens wisselende stadsgezichten. Om deze reden wordt het gehele historische stadsplan van Dokkum binnen de regeling gebracht als bedoeld in artikel 20 van de Monumentenwet. Als grens is dan ook aangehouden de buitenste oeverlijn van de in 1582 gegraven singelgracht, waarbij alleen aan de oostzijde een klein gedeelte, waar zich een oude ijsherberg bevindt, is toegevoegd.

De bedoelde regeling houdt geenszins een algehele bevestiging in; zij heeft tot doel door middel van een stedenbouwkundige regeling die maatregelen te treffen, welke noodzakelijk zijn om het karakter van deze unieke binnenstad ook voor de toekomst te bewaren.